

אחר התענית, שלא להרבות באכילה יותר מפעם אחר. והעיד אחד מחברינו ששמע בשם הרב גם כן, כשהרגיש שהוא אוכל אחר התענית יותר מפעם אחר, פסק מלהתענות' (חכם הרוזים בשם הר' פינחס מקוריץ).

עוד בענין היושב בתענית – ע' דובר צדק עמ' 38; תקנת השבין עמ' 135.

'האי בר בי רב דיתיב בתעניתא – ליכול כלבא לשירותיה' –

'... וכן צריך אתה להתרגל במדות טובות, והעיקר מהכעס צריך אתה להתרחק ביותר... וכן צריך אתה להזהר בכבוד אם... ומה שאתה כותב אם צריך אתה להתענות איזה תעניתים – אין כדאי לפניך ולכל אדם שעוסקים בתורה, כי ח"ו בא לידי בטול, ואם אף לא בא לבטול בכמות בא לבטול באיכות, וחז"ל אמרו בתענית שהיושב בתענית נקרא חוטא. וכן לא בכל סיגופים, אלא להרבות בלימוד...' (מתוך אגרת הגר"מ פיינשטיין ז"ל לבנו – אגרות משה יו"ד ח"ג צו,ט).

ע' פרושים ורמזים לליכול כלבא לשירותיה: לקוטי מוהר"ן מ; פתח עינים; מאור ישראל.

'אין תענית צבור בבבל אלא תשעה באב בלבד' –

רק שתי תעניות דומות ליום הכפורים: תענית תשעה באב ותענית על הגשמים בארץ ישראל, כשהיא נגזרה בגלל עצירת מטר מוחלטת. אף שגשמים גם הם משמשים יסוד לתענית רגילה, אם כשסכנה נשקפת מפאת ריבויים ואם כשמחסור ובצורת נובעים מהפסקתם או מיעוטם, כשלא ירדו גשמים כלל מתחילת העונה או צרת גשמים בא"י הופכת צרה אחרת – צרת הסתר פנים וריחוק שכינה התובעת תענית ציבור גמורה כמו יום הכפורים. ביה"כ ובתענית בגלל עצירת גשמים מוחלטת, סיבת התענית וכן קיומה דומים. בהם, הדבר המיצר אינו חשש רעבון או בצורת כי אם חטא והסתר פנים, ומתחננים אנו בפני הקב"ה שלא יסתיר פניו ממנו. כשגשמים יורדים בעתם מעידים המה על חסד הקב"ה על ישראל, ובמקביל כשאין גשמים, העצירה מעידה על הסתר פנים. לפי השקפת היהדות היסודית, הקב"ה מגלה את אהבתו על ידי נתינת המטר בעתו ואת הסתר פניו כשהמטר נעדר לגמרי.

ברם ביחס לנקודה זו, קיים הבדל יסודי בין ארץ ישראל לחוץ לארץ. שורש החילוק בדברי הגמרא בתענית (י. ארץ ישראל משקה אותה הקב"ה בעצמו וכל העולם כולו על ידי שליח... רק בארץ ישראל מבטאים הגשם והעדרו גילוי אהבה או הסתר פנים. בחוץ לארץ, אין לעצירת גשמים משמעות מיוחדת מעבר לכל צרה והיא נידונית כשאר דברים המצירים'.

(מתוך 'שעורים לזכר א"מ ז"ל' ח"א עמ' קצו)

דף יב

'ופעם אחת חל ט' באב להיות בשבת ודחינוהו לאחר השבת והתענינו בו ולא השלמנוהו מפני שיום טוב שלנו הוא'. מכאן שהמתנדב עצים למערכה אסור לו להתענות [וכן אסור בהספד ובעשיית מלאכה] מן הדין, שהרי אילו היה זה מנהג גרידא, לא היה דוחה את חיוב התענית (עפ"י אבי עזרי (קמא) יום טוב ה, יז. ותמה על המשנה-למלך שנקט בבאור הרמב"ם שאינו אלא מנהג).

הפוסקים הביאו מסוגיתנו אודות ברית מילה שחלה ביום ראשון בעשירי באב [שהוא יום תענית שנדחתה], שבעלי הברית אינם משלימים התענית הואיל ויום טוב הוא להם (עתוס' עירובין מ; טשו"ע תקנ"ט ועוד). ויש מי שערער על ההשוואה, כי אין ראייה מדין קרבן עצים שנוכח במשנה והוא יום טוב מדברי קבלה, לענין שמחת המילה שאינו מפורש בשום מקום שיהא נקרא 'יום טוב' (עפ"י שאילת יעב"ץ ח"ב כג). ויש דוחים דבריו, כי גם קרבן עצים בעיקרו אינו אלא מנהג (כדברי הרמב"ם כלי המקדש ו,ט), ובייחוד לאחר החורבן (ע' במאור ישראל בהרחבה). וצ"ע כיצד הדברים הללו תואמים עם האמור לעיל, שזהו איסור מדינא להתענות ביום הבאת עצים.

– מעשה זה היה לאחר החורבן, שהרי רבי אלעזר בר"צ היה בזמן רבן גמליאל שהנהיג נשיאותו לאחר חורבן הבית [כי בעת החורבן היה רק נער], וגם כי בזמן הבית לא היתה תענית תשעה באב – ומוכח שאף לאחר החורבן היו נוהגים יום קרבן עצים כיום טוב.

ומכאן יש להוכיח לענין עשיית מלאכה בערבי פסחים אחר חצות, שהואיל ובזמן הבית היה אז זמן הקרבן ונאסר במלאכה – גם בזמן הזה אסור (עפ"י יחסי תנאים ואמוראים לר"י בר קלונימוס משפירא, ערך 'בר נתן' [ונקט שם כדבר פשוט שלא נהגה תענית ת"ב בזמן הבית השני. ואף לדעת הסוברים שהיו מתענים, לא היה הדבר חובה אלא רשות ע' פירוש המשנה לרמב"ם פ"ק דר"ה]; תורי"ד עירובין מא; או"ז הל' אבלות תלב).

'כל תענית שלא קיבל עליו מבעוד יום לאו שמייה תענית' שנאמר קדשו צום קראו עצרה (עפ"י רי"ף). ועוד טעם נתנו בדבר, לפי שהתענית היא במקום קרבן, שמקריב חלבו ודמו, ואין קרבן אלא אם הקדישו תחילה לשמים. (ע' לבוש ועוד או"ח תקסב,א). וע' בכללות הענין ב'שעורים לזכר א"מ ז'ל' ח"א עמ' סט ואילך.

'כוותיה דשמואל מסתברא, דכתיב במגילת תענית כל איניש דייתי עלוהי מקדמת דנא, ייסר. מאי לאו ייסר עצמו בצלו'. פירושו, כל מי שקבל עליו תענית קודם לאותם ימים טובים הכתובים במגילת תענית, 'ייסר' – יאסור עצמו בו בתפלת המנחה הסמוכה ויתענה כמו שקבל עליו – הרי שצריך קבלה סמוכה לתענית כדברי שמואל [אבל לרב הלא די בקבלה לפני התענית אפילו אינה סמוכה לה, ואף כמה ימים קודם].

'לא, יאסר עצמו' – אין הכוונה שהאדם צריך לאסור עצמו אלא התנא אומר לנו הדין, שהוא אסור באותם ימים שקבל מקודם, ובאמת אין צורך בקבלה בתפלת מנחה. ומפרש **'מאי היא'** – מה בא להשמיענו, כיון שהוא כבר אסור ועומד משעת קבלתו [ובשלמא אם גורסים 'ייסר' – ניחא, שבא להשמיענו שצריך קבלה בסמוך לתענית]. – לומר שקבלתו מקדמת דנא מבטלת את גזרתנו, כדתנא... (עפ"י רש"י ור"ן. והתוס' פירשו 'ייסר' ו'יאסר' בענין אחר).

(ע"ב) 'היכי דמי מתנמנמ? אמר רב אשי: נים ולא נים, תיר ולא תיר'. נרמו במלה עצמה: 'נת נמ נם' – כמו: נם וחזור ונם, כלומר נם בהפסקות.

'יחיד שקיבל עליו תענית אסור בנעילת הסנדל, חישינן שמא תענית צבור קיבל עליו...' מדברי בעל המאור נראה שחוששים שאוסר עצמו מבערב כבתענית ציבור גמורה. ואילו הרמב"ן חולק וסובר שרק לענין זה שקבל לענות את עצמו בכל העינויים האסורים בתענית ציבור חוששים, אבל לא להוסיף על זמן התענית להאסר מבערב. ולכך נקטו 'אסור בנעילת הסנדל' ולא אמרו

בסתם 'חוששים שמא תענית צבור קבל'. ונקטו אחד מחמשת עינויים, והוא הדין לשאר. ואמרו 'נעילת הסנדל' לרבנותא, ואין צריך לומר שאר עינויים שיש בהם תענוג ואסור לנהוג עידונין בעצמו.

'אביי ורבה מעיילי כי מסיימי אפנתא' – המנעל מורכב משני חלקים; האחד הוא עור הסוליה הקשה, הוא קרוי 'גלדא', והשני הוא העור הדק והגמיש, הנקרא 'פנתא' (ע' ברכות מג:). והם היו נועלים בתענית נעלים העשויים רק מעור דק, להיכר שקיבלו עליהם תענית (עפ"י תוס', ספר הישר לרבנו תם תשובה עה; הערוך ערך 'אפנתא').

בספר חדושים ובאורים דקדק מכאן ש'פנתא' אסור בתשעה באב, שלא היו נוהגים כן אלא בתעניות ציבור שבבבל שאין בהן איסור מדינא בנעילת הסנדל, וכמו החלפת של ימין בשמאל.

'לוה אדם תעניתו ופורע' – כי אין קבלת התענית כמו נדר ממש שאינו רשאי לשנותו אלא כקבלה לדבר מצוה, הלכך כל שמתענה ביום אחר במקום יום זה – רשאי. [ורבנו חננאל כתב שאין ללוות בחנם אלא כשיש צער ואונס. ובכלל זה כתבו הפוסקים, כשמזדמנת לו סעודה של מצוה וכגון משום אדם חשוב, כמעשה שבסמוך].

'כי אמריתה קמיה דשמואל אמר לי וכי נדר קבל עליה דלא סגי דלא משלם, לצעורי נפשיה קביל עליה, אי מציי מצער נפשיה אי לא מציי לא מצער נפשיה'. כלומר אין במשמעות קבלתו אלא אם יוכל לצער עצמו אבל כל שאינו יכול – אינו זקוק לפרוע.

ולפי הלשון האחרת אמר שמואל 'פשיטא, לא יהא אלא נדר, נדר מי (בגליונות קהלות יעקב הגיה: כי) לא מציי, בעי לשלומי ומיזל למחר וליומא אחרינא' – ואין הכוונה לנדר של קונם ואיסור, שזה ודאי אינו רשאי ללוותו, אלא כנדר שנדר לצדקה, שהדין הוא (בערכין ו.) עד שלא בא הכסף ליד גבאי מותר לשנותה, כלומר ללוותה ולפרעה.

ויש סוברים שאין ללוות ולפרוע באופן שקיבל עליו להתענות ביום מסוים שהרי היום המסויים הוא מעיקר נדרו, וכשלווה נשאר נדרו ללא קיום. לא אמרו 'לוה ופורע' אלא כשקיבל להתענות בסתם [וכגון שקיבל עליו סכום תעניות ולא פירש באלו ימים. ואף על פי שקיבל את התענית מבעוד יום – יכול ללוות ולפרוע]. ויש חולקים (עפ"י ר"ן. וערא"ש).

בספר הר צבי באר סברת הסוברים שרק אם לא פירש יום מסוים יכול ללוות, אעפ"י שקיבל אותו יום בתענית מבעוד יום – שכיון שבנדר עצמו לא נקב יום מסוים הרי קבלת התענית כשלעצמה אין בה משום 'נדר מצוה' כי מה לי אם מתענה ביום זה או ביום אחר, הלכך יכול לשנות קבלתו. לא כן אם פירש את היום בנדר, כיון שהנדר הוא נדר מצוה, יש לו תוקף מחייב וצריך לקיימו במלואו כמות שהוא.

'יפה תענית לחלום כאש לנעורת. ואמר רב חסדא: ובו ביום. ואמר רב יוסף: ואפילו בשבת'. בזמננו, הורו גדולי הפוסקים, אין לחוש לחלומות רעים ואין להקפיד ולהתענות בעטיים, וכל שכן בשבת (ע' ערוך השלחן או"ח רכ, א; דינים והנהגות חזון איש או"ח ה"ד, ובקובץ אגרות חזו"א ח"ב קמט; שו"ת דברי חכמים (198) בשם הגריש"א והגרח"ש שליט"א. וכן שמעתי מהגר"ע יוסף שליט"א בשיעור – תשרי תש"נ. ע' בהרחבה ביוסף דעת ברכות נה).

'כאש לנעורת'. כשם שהנעורת, שהיא החלק הגרוע שבפשתן, כלה ונשרפת בנקל על ידי האש, כך התענית מכלה ומבטלת את הרע שבחלום (מהרש"א שבת יא).

'גזרין עליהן עוד שבע, שהן י"ג תעניות על הצבור'. אותן שבע, בנוסף לשלש ושלוש האמורות מקודם, הרי סך כולן י"ג תעניות. (וכמו והן שלש עשרה. וה-ש' במקום ו' כרגיל בכמה מקומות. ע' במצוין בעירובין קה).
[אפשר שהמניין בא להשמיענו שאין מוסיפים על שלש עשרה, כדלהלן בגמרא].

'אמר רב ירמיה בר אבא אמר קרא קדשו צום קראו עזרה אספו זקנים – כעצרת, מה עצרת אסור בעשיית מלאכה אף תענית אסור בעשיית מלאכה' – ודוקא תענית ציבור אבל תשעה באב אינו אסור אלא מקום שנהגו שלא לעשות מלאכה – אין עושים. וכן לענין עשרים וארבע ברכות הנהוגות בתעניות ציבור כדלהלן, אינן נאמרות בתשעה באב, וכן לענין תפילת נעילה חלוק תשעה באב משאר תעניות ציבור.

והסבר הדבר, כי תענית ציבור ענינה יום זעקה תחינה ותשובה, ואולם תשעה באב טעון אופי אחר לגמרי; של אבלות ולא של זעקה, עד כדי כך שנהגו ישראל שלא לומר בו 'תתקבל' בקדיש ולא שום פיוט סליחה, מחמת הכתוב ש'תם תפילתי' – ולכן אין נעילה נהגת בו ולא כ"ד ברכות (ולא 'אינו מלכנו'). [ושונה תפילת 'עננו' שאינה תלויה בתשובה ובכפרה אלא בצרה, וזו הלא ישנה בתשעה באב].
וכן איסור מלאכה בתעניות שייך לבדיקת עבירות הנהוגה בתעניות כמבואר בכתוב קדשו צום קראו עזרה אספו זקנים (וכמו שאמרו כאן, וערמב"ם תענית א, יז), ולכן אינו נהג בתשעה באב שאין מתאספים בו כבשאר תעניות (עפ"י 'שעורים' לזכר אבא מרי ז"ל ח"א עמ' פט-צ).

'מכאן ואילך ריבעא דיומא קרינן בספרא ואפטרתא'. כתב הר"ן שיש לשמוע מכאן שאין קוראים בויהל משה אלא במנחה ולא בשחרית. וכן כתב רב פלטווי גאון. ותמה על נוהגים לקרות גם בבוקר (כן הוא מנהג רב עמרם גאון. וע' מחזור ויטרי רעא; טור או"ח תקסו). ואולם במגילה (ל:) כתב הר"ן לישב המנהג שקוראים 'ויחל' גם בבוקר.

והרמ"א (תקס"ב) כתב שהמנהג הוא בתעניות שאינן קבועות, שבשני וחמישי קוראים בפרשת השבוע ולא 'ויחל'. ורק בתעניות הקבועות קוראים ב'ויחל' אף בשחרית. (וקריאה זו אינה מתקנת עזרא – כדברי הפרי-מגדים ר"ס קלה, מה שאין כן הקריאה שבמנחה, למדוהו בסמוך מעזרא. ע' אגרות משה או"ח ח"ב ח).

'מכאן ואילך בעינן רחמי' – מתפללים תפילת מנחה ונעילה, ואז אומרים כ"ד ברכות בתעניות אחרונות, כדלהלן [ומכאן סמך רבנו חננאל ועוד, שאין אומרים כ"ד ברכות בשחרית אלא במנחה ובנעילה]. ואפשר שהיו מאריכים עוד בבקשת רחמים (עפ"י ר"ן).
וע' גם בשו"ת מהר"ם חלאוה (עב) שהוציא מכאן שעיקר תפילת תענית והתרתה בסוף היום.

דף יג

'במים ולא בנתר ולא בחול'. בעלמא לא מצינו חילוק באופן הכיבוס, רק כאן שמן הדין הוא אסור כשאר אבלים אלא שמפני הצורך הקילו, לכך לא התירו אלא ההכרח.
[וצריך באור לפי זה לשון 'ורחץ בצונן כל שבעה', הרי בפשוטו אין להתיר לרחוץ אלא פעם אחת, שאז כבר נשתוה לכל האבלים, והרי אף בתכפוהו אבליו לא התירו לגמרי כאמור. ואמנם ברש"י כאן הגרסא 'בתוך שבעה', אבל ברי"ף וברא"ש (במועד קטן) הגרסה כפי שלפנינו] (חדושים ובאורים).
קצה

ג. אמר רב ששת: בן בית המדרש שישב בתענית – יאכל הכלב לסעודתו (כלומר אינו מועיל בתעניתו אלא כמתענה מפני שאין לו מה יאכל. עפ"י רש"י).
אמר רבי ירמיה בר אבא אמר ריש לקיש: אין תלמיד חכם רשאי לישב בתענית מפני שממעט במלאכת שמים.

ד. אמר רבי זעירא אמר רב הונא: יחיד שקיבל עליו תענית, אפילו אכל ושתה כל הלילה – למחר מתפלל תפלת תענית ('עננו').

לן בתעניתו (שהלך לישן במוצאי התענית בלא אכילה, אך לא קיבל על עצמו מקודם להתענות באותה שעה) – למחר אין מתפלל תפלת תענית [ואפילו אם המתענה לשעות מתפלל תפלת תענית כדלהלן, כאן שונה שלא קיבל על עצמו מעיקרא להתענות].

כתבו התוס' שהמנהג הוא שהיחיד בתפילתו אינו אומר 'עננו' עד מנחה. ובארבע צומות יש נוהגים לומר 'עננו' בכל התפילות (ואף בליל התענית. ערש"י שבת כד; רא"ש שם וכאן. וכן מובא בשו"ע תקס"ג ובמשנ"ב). ויש שאינם נוהגים כן (עפ"י רמ"א. ואם רוצה להתפלל 'עננו' ולדלג תיבות 'ביום צום תעניתנו' – כתב הט"ז שהרשות בידו).

דפים יא – יב

יא. א. מהי תענית שעות?

ב. תענית-יחיד שלא קיבל עליו מבעוד יום, האם שמה תענית?

א. להלכה הסיקו שמתענים לשעות, והוא שלא יאכל כלום עד הערב. ופירש אביי (לפרש"י), כגון שלא היה בדעתו מראש להתענות אלא שמחמת טרדה וכדו' לא אכל כמה שעות ובאמצע היום החליט בדעתו לישב בתענית כל אותו היום. ומשמע שנקט אביי (בבאור דברי רב הונא) שהמתענה לשעות מתפלל תפלת תענית.

ואולם תענית שלא השלימה עד שקיעת החמה (– סוף שקיעה, דהיינו צאת הכוכבים) – לא שמה תענית.

א. לדעת הרמב"ם (תעניות א, יג. דלא כרש"י והראב"ד ועוד), מועילה תענית לשעות גם אם אכל בתחילת היום (ונמצא בתשובה להרמב"ם שחזר בו מהוראתו זו – כמובא בשו"ת הרשב"א ו. וכן הסכים לזה הרשב"א. וכן יש להוכיח מהתוס' בקדושין ה: וע"ע בענין זה בבית הלוי ח"א מא).

ובירושלמי (נדרים ח, א. ער"ן, תוס' ע"ז לד.) מבואר שיש תענית לשעות גם אם אכל בתחילת היום או בסופו [דלא כסוגיתנו].

ב. מבואר מרש"י שאם קיבל על עצמו להתענות עד חצי היום ושוב ממשיך ומתענה כל היום – תענית גמורה היא ואינה בכלל 'תענית שעות'.

קיבל עליו להתענות יום ועוד לילה שלאחריו – הרש"ש כתב לדייק מרש"י שאין זו תענית שעות אלא כתענית יום ארוך.

ג. הרי"ף לא הזכיר בפסקיו תענית שעות (ער"ן).

ד. הטס מערבה בתענית ציבור כגון בארבעה צומות, והיום מתארך אצלו בכמה וכמה שעות – יכול לאכול כדי צרכו והכרחו באותן שעות הנוספות, כאשר החולשה מתגברת עליו (עפ"י שו"ת שבט הלוי ח"ז ע"ו).

- ב. אמר שמואל: כל תענית (יחיד) שלא קיבל עליו מבעוד יום – לא שמה תענית [ואם התענה דומה למפוח מלא רוח (רבה בר שילא). כלומר בחנם התענה].
- א. שיטת רבנו תם שמועילה קבלת תענית בלב [כמו נדרי הקדש החלים בלב]. ויש חולקים וסוברים שצריך אמירה בדוקא (ע' תוס' ותוס' ר' אלהן בע"ז לד; חו"מ ריב,ה; שו"ת מהרי"ק קסא).
- ב. בתענית שעות, כתבו כמה ראשונים: אין צריך קבלה מאתמול אלא מקבל באותו יום קודם שעות התענית (ערמב"ן ריטב"א ור"ן). ויש סוברים שצריך קבלה מאתמול (עתוס' ע"ז לד; רא"ש כאן עפ"י רש"י).
- קיבל עליו להתענות שני ימים רצופים – די בקבלה זו ואין צריך קבלה נוספת לפני היום השני, הגם שאוכל בלילה שביניהם (כן מבואר מגרסת הרי"ף והרמב"ם).
- ג. תענית חלום אינה צריכה קבלה (ע' משנ"ב תקסב סקכ"ו).
- ואומר 'עננו' אף ללא קבלה (תוס'; רמ"א תקסב,ה). ועוד יש אומרים (ע' רמ"א רפח,ד), שהישן שינת הצהרים וחלום חלום רע – יתענה מחצי היום עד חצי הלילה (וע' באור הלכה שם).
- ד. תענית שהנשיא גוזר על הציבור – אין צריך לה קבלה מבעוד יום על ידי שאר העם (להלן כד.).

דף יב

- יב. א. מתי וכיצד מקבלים תענית?
- ב. המקבל עליו להתענות מספר ימים, וחלו בתוכם ימים-טובים שבמגילת תענית – מה יעשה?
- ג. ליל שלפני התענית – עד מתי אוכל ושותה? מה הדין כשאכל בלילה וגמר סעודתו או ישן?
- ד. האם יש תענית ציבור בבבל?
- ה. האם לווה אדם תעניתו ופורע?
- א. מתי מקבלים התענית – רב אמר: במנחה (אפילו בשוק), ושמואל אמר: בתפלת המנחה (ב'שומע תפלה' או בתחנונים שבסופה, קודם שעקר רגליו. ערש"י ותוס'). וכן סייע רב יוסף ממגילת תענית. ודחו הוכחתו עפ"י גרסה אחרת במגילת תענית. ונחלקו בדבר ר' חייא ור"ש ברבי.
- א. לדברי רב, אף אם קבל עליו כמה ימים לפני התענית, די בכך. ואילו לשמואל צריך שיקבל עליו בסמוך לתענית (עפ"י ר"ן). ויש סוברים ששמואל מודה שאם קבלה מקודם לכן – מועיל, ולא נחלקו אלא לענין קבלה בתפילה, שרב סובר שאין לעשות כן (מובא בהגהות אשר"י, מא"ז).
- ב. הרי"ף פסק כשמואל, שכן סייעו רב יוסף. ואילו הראב"ד פסק כרב שהלכה כמותו באיסורין, וראיית רב יוסף נדחתה.
- ג. בספר אמת ליעקב כתב להסתפק אם אפשר לקבל תענית כשמתפלל בזמן מנחה גדולה, או שמא התחלת התענית לשמואל צריכה להיות מזמן התפילה, שמתחנן על ריצוי תעניתו, הלכך אין לקבל מו' שעות ומחצה (לכאורה לפי ספיקו הוא הדין קודם פלג המנחה שא"א לקבל את היום הבא).
- כיצד מקבל, אומר 'למחר אהא לפניך בתענית יחיד'. [יהי רצון שתהא תפילתי ביום תעניתי מקובלת'. ראשונים]. ואינו סותם 'בתענית' גרידא, כי אז חוששים שמא תענית צבור קיבל עליו ואסור בנעילת הסנדל (ובשאר עיניי. ולדעת בעל המאור נאסר אף מבערב. והרמב"ן חולק). כן אמר רב כהנא אמר רב.

א. אם אמר 'אהא בתענית' ובלבו סבר תענית יחיד, אינו אסור כתענית ציבור (עפ"י שפת אמת, ע"ש).

ב. לדעת הסוברים אין תענית ציבור בבבל [וכן נקטו הפוסקים, כדלהלן], גם אם סתם ואמר 'אהא בתענית' אין חוששים שמא קיבל עליו תענית ציבור. ובכל זאת טוב לכתחילה לפרש 'תענית יחיד' (או"ח תקסח, ו. ובארץ ישראל בזמן הזה – צ"ע. ע' משנ"ב שם).

ג. הבא לקבל על עצמו תענית בתפילת המנחה וחושש שמא לא יוכל להשלימה – יקבלנה על תנאי, כגון: אם לא ארצה להשלים אומר מזמור פלוני בתהלים. ויאמרנו מחר בזמן שירצה לאכול.

ואולם אם אומר בקבלתו 'בלא נדר' נראה שאין זו קבלת תענית. ומכל מקום נראה מסברא שאף באופן זה מותר לו לומר למחר 'עננו' כיון שגילה בדעתו שרוצה בתענית אלא שירא מחומרת נדר – אין זה הפסק ב'שומע תפילה' (תשובת הגרשו"א, הליכות שלמה ח"א טו, ב).

ב. המקבל על עצמו להתענות קודם שגזרו על הנהגת ימים טובים, ואחר כך גזרו – כבר חל נדרו ומתענה בימים שקבל. אבל אם גזרת ימים טובים קדמה לנדרו – מבטלת הגזרה את נדרו (גם אם תעניתו מתחילות קודם שהגיע יום טוב. רש"י).

א. לרש"י, כשקדמו ימים טובים לנדרו – ידחה נדרו מכל וכל. והר"י מסופק בדבר, ויש להחמיר להשלים נדרו ביום אחר.

ב. רבנו גרשום הביא פירוש אחר ל'קדם נדרו את גזרתנו' – שקבל תעניתו לפני שקבעו בית דין את ראש חדש.

ויש מפרשים שנדרו החל כבר קודם יום טוב, כגון שני וחמשי שחלו טרם הגיע יום טוב (מובא בכל-ב.ו).

ג. עתה שבטלה מגלת תענית, אין להזהר אלא בראש חדש חנוכה ופורים (ראשונים).

ג. עד מתי אוכל ושותה בליל התענית – עד שיעלה עמוד השחר. דברי רבי. רבי אליעזר ברבי שמעון אומר: עד קרות הגבר (הוא זמן מוקדם מעלות השחר. ע' במאירי יומא כא ובלקוטי הלכות שם; לחם משנה תמידין ומוספין ב, יא. וע"ש רעק"א ובמהרש"ל ומהרש"א בסוכה נא).

יש אומרים שהאיסור לאכול מעלות השחר אינו אלא מצד הספק, הלכך אם אכל לאחר עלות השחר קודם הנץ החמה, לא איבד תעניתו בדיעבד אם קשה לו לצום יום אחר (ע' בשו"ת רב פעלים ח"ג לד. ויש להביא הוכחה ממה ששנינו להלן יט: היו מתעניין וירדו להם גשמים קודם הנה"ח לא ישלימו לאחר הנה"ח ישלימו – משמע שעיקר הזמן הוא בהנץ).

לפי לשון אחת בגמרא, לדברי אביי / רבא, אם גמר סעודתו בלילה וסילק שלחנו, שוב אינו אוכל עוד. וללשון אחרת, אם ישן שינת הלילה שוב אינו אוכל. ודוקא שינה גמורה אבל לא נמנום.

א. הרי"ף ועוד פוסקים נקטו כלשון אחרונה, שאם ישן ועמד אסור לאכול. לא ישן, בין סילק בין לא סילק – מותר.

התנה שיאכל, אפילו סילק שלחנו וישן – הרי זה אוכל (כן הביאו הראשונים מהירושלמי). וכתבו הרמב"ן והר"ן (עפ"י הרי"ף) שהוא הדין כשלא התנה בפירוש אלא שלא גמר סעודתו וישן, שמוותר לאכול [ואף ללשון אחרונה. והרו"ה כתב שלפי לשון אחרונה אסור באופן זה, ואולם כתב שלהלכה קי"ל בזה לקולא כלשנא קמא].

ב. שתיה; יש סוברים שאינה כאכילה ומותר לשתות כשישן ועמד, כאילו התנה על כך מראש. וכתב המשנ"ב (תקסד) שלכתחילה ראוי להחמיר ולהתנות גם על שתיה לבדה. ואם רגיל לשתות בקומו מן השינה – אין צריך להתנות.

ג. בתעניות שנאסר לאכול מבערב, כתב הרי"ף: אם הפסיק סעודתו מבעוד יום לא נאסר עד שתבוא השמש אלא אם קיבל את התענית. ולדעת הרמב"ן אין לאסור אלא ביום הכפורים שמוסיפים בו מחול על הקדש, אבל בתשעה באב וכד' – לא נאסר מבעוד יום. והר"ה כתב שאף ביום הכפורים אוכל והולך כל היום, ובלבד שיפסיק כל שהוא סמוך לשקיעת החמה. ולהלכה כתבו הפוסקים שנכון להתנות בתום הסעודה המפסקת שאינו מקבל עליו עדיין את התענית (עפ"י רש"ל ומהרי"ל, מובא באחרונים ובמשנ"ב תרח סק"ב [וצ"ע לפי מה שרגילים עתה לקבל קדושת היום בתפילה זכה, הרי מוכח שאינו מקבלים מקודם לכן. וכן צ"ע אם צריך לקבל כאשר בתום סעודתו עדיין הוא נועל מנעל]. וכן בתשעה באב כתב המג"א (תקנג סק"ב ומובא במשנ"ב) שנכון להתנות שאינו מקבל התענית עד בין השמשות).

ד. שמואל אמר: אין תענית ציבור בבבל (ליאסר בחמשת עיניוים) אלא תשעה באב (אם משום שהגשמים שם מרובים (תוס'). או משום שאין שם נשיא. רמב"ן ועוד). וכן אמר רבי ירמיה בר אבא (יא:). וכן נהגו כמה מהחכמים בבבל, שהיו יוצאים בסנדל בתענית ציבור [ויש שיצאו בו בשינוי]. ואולם רב ששת נקט שיש תענית ציבור בבבל.

א. הלכה כשמואל, וכן נוהגים (עפ"י רי"ף, רש"י ועוד).

ובארץ ישראל בזמן הזה; לדברי הרמב"ן, הואיל ואין נשיא וב"ד סמוך – דינו כבבל. ואולם יש סוברים שנוהג עתה בא"י כל סדר תעניות על הגשמים האמור במשנה, עם כל חומרתן כדין תענית ציבור (ע' ברכי יוסף תקעה; הלכות קטנות ח"א ז; משנ"ב תקסח סק"ה תקעה סק"מ).

ב. נחלקו הדעות אם דרושה קבלת תענית של כל יחיד ויחיד, כיון שאין לה תוקף כ'תענית ציבור', או אף ללא קבלת היחידים חייבים להתענות, ודי בהכרות שליח הציבור (ע' או"ח תקסב).

ג. הרמב"ן הר"ן ועוד ראשונים הוכיחו שרק לענין חמשת עיניוים אמרו אין תענית ציבור בבבל, אבל לענין התרעה ותפילת נעילה וכ"ד ברכות – כיון שכל הציבור מצטרפים להתענות, ראויים הם לכך.

ה. רב יהודה אמר רב: לווה אדם תעניתו (- תענית יחיד) ופורע. לפי לשון אחת שמואל חלק על כך ואמר אם יכול לצער עצמו ולהתענות – יתענה, ואם לאו – לא יתענה (ולפירושו התוס' צריך לפרוע יום אחר). ולפי לשון אחרת גם שמואל מסכים לדברי רב.

א. הרי"ף נקט להלכה לווה אדם תעניתו ופורע. וכתבו שאין יכול ללוות ולפרוע בחנם. וכן פירש רבנו חננאל שלא אמר רב אלא כשיש צער אונס וכד'.

ב. נחלקו הדעות האם גם כשקבע יום מסוים לתעניתו לווה ופורע או רק כשנדר בסתם (ע' בראשונים).

ג. הרי"ף מסופק אם אפשר ללוות ולפרוע כאשר כבר החל בתענית עד חצי היום או רבע.

ד. כשם שיכול ללוות ולפרוע לאחר זמן, כך יכול להקדים תעניתו (עפ"י שו"ת רב פעלים יו"ד ח"א מב).

בתענית חלום אין אדם לווה, כי יפה תענית לחלום כאש לנעורת דוקא בו ביום (רב חסדא), ולכך מתענים תענית חלום אפילו בשבת [וצריך לישב בתענית יום אחר לכפר על שהתענה בשבת].

הורו פוסקי זמננו שעתה אין לנו להקפיד ולהתענות על חלום רע, וכל שכן בשבת (ע' דינים והנהגות חזו"א או"ח ה,ד ובאגרות חזו"א ח"ב קמט; שו"ת דברי חכמים 198. וכן שמעתי מהגרע"י שליט"א בשיעור).

דפים יב – יג

יג. א. עברו התעניות הראשונות על הגשמים, ולא נענו – מה עושים?
ב. סדר היום בתענית ציבור, כיצד?

א. עברו שלש תעניות של הציבור ולא נענו, בית דין גוזרים שלש תעניות אחרות על הציבור. אוכלים ושותים מבעוד יום ואסורים במלאכה (קראו עצרה – כעצרת), וברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה. ונועלים את המרחצאות.
עברו אלו ולא נענו, בית דין גוזרים עליהם עוד שבע שהן י"ג תעניות. יתרות תעניות הללו על הראשונות, שבאלו מתריעים, ונועלים את החנויות [בשני – מטים עם השיכה, ובחמשי פותחים מפני כבוד השבת, וכדלקמן].
עברו אלו ולא נענו, ממעטים במשא ומתן בבנין ובנטיעה בארוסין ובנישואין ובשאלת שלום בין אדם לחברו, כבני אדם הגזופים למקום.
היחידים חוזרים ומתענים עד שיצא ניסן (- של תקופה. ירושלמי, רמב"ם ועוד). [יצא ניסן וירדו גשמים ולא ירדו מקודם. ראשונים, עפ"י ירושלמי] – סימן קללה].

ב. מן הבוקר מתכנסים בבית הכנסת, ומעיינים בעניני העיר (- דורשים וחוקרים ובודקים במעשי הציבור ומסירים המכשולים, ומטילים שלום ביניהם, ואם גזל וחמס בכפיהם – מפייסים את הנגזל ומשפילים בעלי זרוע. עפ"י רש"י רמב"ם ועוד). מחצות היום – ברבע הראשון קוראים בתורה ('יחל') ובהפטרה ('דרשו'), וברבע האחרון מבקשים רחמים בתפילה.
המגן-אברהם (תקעו) תמה מדוע אין נוהגים כן בזמננו, לעיין בעניני העיר כנ"ל, והלא זהו עיקר התענית. וי"א משום שאין תענית ציבור בבבל. ע' קרבן נתנאל; נתיב חיים. וכבר בזמן הראשונים לא היו נוהגים כן. ע' ר"ן מגילה ל: מחו"ז רעא.

דף יג

יד. א. מה דין רחיצה בחמין ובצונן – בתענית ציבור, בתשעה באב ובאבל? ומה דין טבילת מצוה?
ב. איסור נעילת הסנדל ואיסור מלאכה – כיצד?
ג. מה דין כיהול פרכוס סיכה ותכבוסת באבלות?

א. רחיצת כל הגוף בחמין אסורה בתעניות ציבור ובאבל על מות קרובים. וגם בת בוגרת הצריכה להתקשת כדי להינשא, בימי אבל אביה אסור לה לרחוץ בחמין.
בצונן; פרם בר פפא אמר רב חסדא: בתשעה באב ובאבל אסור, ובשאר תעניות, שלא אסרום אלא משום תענוג – מותר. וכן סייעו רב אידי בר אבין. ורבא, לפי לשון אחת התיר אף באבל לרחוץ בצונן כל שבעה. ויש אומרים שרבא אסר. וכן הסיקו להלכה.